

fašistický (Německo, Itálie) nebo komunistický (Rusko). Autor tu vůbec nerozlišuje rozdílné vyústění masového hnutí v Itálii a Německu od vyústění revolučního masového hnutí v Rusku. To je podmíněno tím, že každé velké masové hnutí, které překračuje rámec buržoazní demokracie, považuje za nebezpečné bez ohledu na to, zda jde o přechod k fašistické nezákonné formě vlády, nebo o přechod od buržoazní demokracie k socialismu. Autorovy sympatie jsou jednoznačné na straně buržoazní demokracie anglosaské a skandinávské tradice a typu, je proti masovému, neusměrněnému (legální a institucionálně neusměrněnému) hnutí, je proti rychlým a revolučním změnám existující buržoazní společnosti. Dokonce jsou mu nesympatické i radikální revoluční převraty typu francouzské buržoazní revoluce. Přitom ve své snaze upravit historii tak, aby odpovídala jeho schématu, v němž otevřeně sympatizuje s buržoazní demokracií anglosaského typu a v němž odsuzuje radikální a rychlé revoluční přeměny, zapomíná, že i Anglie prožila radikální a dosti hlubokou revoluci v 17. století, která předcházela oně proslulé kompromisní „slavné revoluci“, že i USA prožily významné revoluční války, jednu v 18. a jednu v 19. století.

Ve druhé a třetí části své práce si autor všímá na základě konkrétních historických i statistických údajů toho, jak, z jakých příčin a v kterých zemích vzniká masové hnutí, které země mohou být označeny za příklad masové společnosti. Všímá si zvláště problému, který označuje jako diskontinuitu autority; později také zkoumá, které sociální skupiny a vrstvy mohou být nositeli masových hnutí a reagovat na totalitní výzvy. Zde opět směřuje masová hnutí fašistická a komunistická. Obě tato hnutí označuje především za hnutí masová a nikoliv třídní, i když přiznává, že fašismus měl jiný podíl podpory různých tříd než komunistické hnutí. Zajímavé jsou v této souvislosti údaje, o jaké vrstvy se opíralo hnutí německého fašismu: jde o deklasované a vykořisťované sociální vrstvy, které nejvíce tvořily masovou oporu fašismu. I když Kornhauser ztotožňuje slovně často komunismus a fašismus, je zřejmé, že podstatě i zvláštnostem komunismu téměř nerozumí a nechápe tuto problematiku. Jeho úvahy o sociálních oporách fašismu jsou daleko věcnější a zasloučenější.

V čem je možné spatřovat význam nebo podnětnost Kornhauserovy práce, když je jasné, že jeho základní konstrukce skutečně vycházejí z obhajoby a vyzvedávání přednosti klasické buržoazní demokracie anglosaského typu, a že jeho koncepce masové společnosti je vlastně odrazem vývoje některých zemí od nepevné buržoazní demokracie k fašismu? Jistě ne v těchto koncepcích a ideologických konstrukcích. Domnívám se, že význam jeho práce tkví v tom, že v rámci svých základních konstrukcí nadhodil problémy, které i přes řešení, s nimiž nesouhlasíme, vyžadují naší pozornosti. Jsou to především vztahy mezi těmi, kdo vládou a vykonávají i reprezentují moc,

a mezi ovládanými. Nemůžeme se přece i nadále tvářit tak, že u nás neexistuje problém vztahu mezi těmi, kdo vykonávají, reprezentují moc, a mezi těmi, kdo jsou podle zásady zdrojem moci, vládnoucím lidem apod. Nemusíme tento problém nazývat vztahem mezi elitou a ne-elitou, ale přesto problém vztahu mezi vládnoucími a ovládanými, mezi nositeli moci a lidem jako údajným zdrojem veškeré moci, zůstává. Stejně tak cenný je problém zprostředkující samosprávy mezi jednotlivcem na úrovni malých skupin a státem nebo obecnou veřejnou mocí. Problém místní a skupinové samosprávy, obhajoba dílčích a skupinových zájmů, problémy kontroly nositelů moci, jejich výměny, doplňování a odvolávání nejsou ani pro nás něčím samozřejmým, vyřešeným nebo bezvýznamným. Je v silách teoretického i praktického marxismu řešit tyto významné problémy tak, aby bylo možné názorně prakticky i teoreticky dokázat, že Kornhauserova pluralistická společnost, tj. idealizovaná klasická buržoazní demokracie, není ani vrcholem, ani jedinou možnou formou demokratické společnosti. Na druhé straně se nemůžeme neustále tvářit tak, jako kdyby smysl oprávněné kritiky formalismu buržoazní demokracie marxismem spočíval v tom, že budeme ignorovat nebo dokonce pro rozvoj socialistického demokratismu popírat význam některých historicky cenných a pokrokových zásad buržoazního demokratismu, který je přes svou buržoaznost určitou historickou formou demokratismu.

Ed. Urbánek

Elisabeth Noelle: Umfragen in der Massengesellschaft, Einführung in die Methoden der Demoskopie

Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuchverlag, 1963, 330 str.

Společenské jevy nelze poznat jen pouhým pozorováním. Podobně jako přírodní vědy používají k přesnějšímu poznání přírody určité nástroje, má i sociologie své nástroje, jež umožňují dokonaleji poznávat a vysvětlovat sociální skutečnost. Jedním z nich je výzkum mínění obyvatelstva. Na dotazovací akce, pořádané v Německu koncem 19. a začátkem 20. století, se zcela zapomnělo, a když se po roce 1945 začaly uveřejňovat výsledky různých výzkumů veřejného mínění, považovaly se za americký módní vynález. Provázely je pochybnosti a diskuse, které do jisté míry zůstaly dodnes, které však tenkrát podpořila Gallupova neúspěšná předpověď výsledků presidentských voleb v r. 1948 v USA. Odchyłka předpovědi od skutečných výsledků tehdy činila 4,7 %. U každého jiného sociologického výzkumu by se to v západním Německu považovalo za nesporný úspěch.

Právě pojmy „odchyłka“, „rozptyl“, „statický reprezentativní výběr“, s nimiž metody výzkumu mínění pracují, nejsou běžné vžitému způsobu myšlení lidí, které se pohy-

buje v kategoriích „správné“ a „nesprávné“. Potíž v pochopení těchto metod spočívá v nutnosti přejít z navykklých způsobů myšlení v oblasti individuálních jevů do oblasti znaků, tj. do oblasti statistiky, do světa číselných znaků, procent, proměnných, do oblasti teorie pravděpodobnosti, která úzce souvisí s oblastí zákona velkých čísel. Tato oblast je myšlení většiny lidí cizí, nedovedou si pod těmito pojmy nic konkrétního představit.

Slovo „statistika“ se objevuje v 17. stol., ale vyjadřovat skutečnosti počítáním předmětů nebo jejich vlastností a ze získaných čísel dělat závěry, je pravděpodobně metoda stará jako sama znalost čísel. Je známo, že ve starém Egyptě (2. stol. př. n. l.) se provádělo každý druhý rok zevrubné sčítání domácností a osob v nich žijících. Za správnost ručil přednosta domácnosti přísahou. Sčítání podléhalo nejvyššímu egyptskému úředníku. Podobné zprávy jsou ze starého Říma a i z ostatních starověkých říší. Zcela odlišný je postoj Starého Zákona: sčítání lidu, provedené králem Davidem, potrestal Hospodin morem, kterému podleho 70 000 lidí. Aplikace čísel na lidi se považovala za povážlivý zásah do božího řádu i v islamu a jiných primitivních náboženstvích: varuje sečítat věřící a nevěřící, spravedlivé a nespravedlivé, šťastné i nešťastné, přenáší se tím nespravedlnost a neštěstí na jiné. Od zániku říše římské až do začátku 17. stol. souborné sčítání obyvatelstva téměř neexistuje. R. 1753 byl v Anglii zamítnut návrh na sčítání lidu jako bezbožný a ohrožující osobní svobodu člověka. Ale právě v Anglii byl poprvé (1662, Graunt) popsán jev statistického znaku, kontrast mezi nepředvídanou individuální smrtí, kterou jedinec prožívá zcela sám, na jedné straně, a mezi počtem úmrtí, který je rok co rok přibližně stejný, na straně druhé. O 100 let později se v Prusku (1761, Süssmilch) na datech statistiky obyvatelstva demonstruje pravidelný výskyt různých druhů smrtí, uvádí se zvlášť vražda a sebevražda, narození a sňatky jako důkaz „božského řádu v životě lidstva“. V r. 1833 se ve Francii objevuje výraz „morální statistika“ (Gherry), která sleduje pravidelnost zdánlivě zcela svobodných projevů lidského jednání, jako jsou zločiny, sebevraždy, nemanželské děti. Sebevražda a statistika sebevražd se stává modelem zkoumání vztahů mezi oblastí jevů individuálních a oblastí znaků, kde se nejvíce pocítuje kontrast mezi aktem svobodné lidské vůle a pravidelností statistického sčítání.

Statistická šetření byla věcí úřadů, jejich výsledky se objevovaly v ročenkách a odborné statistické literatuře. Ale myšlení o vztazích mezi zákonem velkých čísel a člověkem zůstaly širokým — a i vzdělaným — vrstvám obyvatelstva cizí. Tato neznalost nabyla jiného obsahu, jakmile statistické šetření přešlo od vyčerpávajících šetření k šetření výběrovému, k principu reprezentativního vzorku, kde se z malého zlomku (obyvatelstva) usuzuje na celek. Pro veřejnost bylo nepochopitelné, že šetření prováděné

na tisících osobách dává stejné výsledky jako prošetření mnoha milionů lidí, tj. že část může hovořit za všechny. Situace nabývala složitosti, jakmile se výběrových statistických metod začalo používat při výzkumu veřejného mínění obyvatelstva. Většina lidí řekne: mne se nikdo neptal, nemůže tedy o mém mínění nic vědět. Ze zkušenosti soudí, že o jeho mínění může mluvit jen ten, komu je sdělil. Nechápe objektivní existenci skutečnosti, že jsou možné výpovědi, které toto jeho osobní mínění zahrnují. Platnost principu výběru, aplikovaného na věci, rostliny a zvířata, se nepopírá, ale nepříjemný pocit — ne nepodobný výše popsanému — vzbuzuje uplatnění této zásady na lidi. Lidé se vzájemně chápou jako neopakovatelní jedinci, jakmile se však začnou počítat nebo podle určitých hledisek třídít — jak to dělá statistika a ostatně i byrokracie —, individuální způsob nazírání musí ustoupit. Nechuf být počítán jako část množství, která může být pominuta, aniž se na skutečnosti cokoliv změnilo, se dodnes zdá být zdrojem pochyb a nedůvěry vůči výzkumu veřejného mínění.

Rozsáhlý historický úvod má své zdůvodnění: naznačuje, z čeho výzkum mínění vzešel, jakých metod používá, čemu slouží a kde jsou kořeny nedůvěry a pochybností, které vzbuzuje.

Veřejnost se obvykle setkává jen s jednou fází celého procesu výzkumu, s jeho realizací v terénu. O některých výsledcích se dočte v tisku. Obojí nedává představu o rozsahu prací, které výzkum představuje: dotazovací akce výzkumu veřejného mínění znamená uspořádat velký podnik, který jednotlivce sám nemůže zvládnout. Každá dotazovací akce předpokládá rozsáhlou teoretickou přípravu, realizaci v terénu a zpracování výsledků. Projekt předpokládá spolupráci skupiny badatelů všech oborů společenských věd a oboru, do něhož téma výzkumu spadá: zemědělství, průmysl, obchod, umění atd. Pracoviště výzkumu veřejného mínění má určitý pracovní tým sociologů, který spolupracuje se širokým okruhem externích poradců. Hypotézy projektu výzkumu ověřuje výzkumník souborem metod sociologického výzkumu v terénu. Platí zásada, že čím je téma přesnější vymezeno, tím spolehlivější jsou výsledky výzkumu. Spolu s rozpracováním hypotéz se volí nejvhodnější metoda reprezentativního výběru. Každý výzkum mínění vyžaduje specifický výběr. Bylo by mylným zjednodušením se domnívat, že existuje univerzální metoda reprezentativního výběru, která se hodí pro každou dotazovací akci. Správná volba metody výběru spolu s volbou metod zpracování shromážděného materiálu jsou výsledkem dlouholetého studia a praxe a rozhodují o kvalitě výsledků výzkumu.

Na základě velmi náročných přípravných studií (pilotáž), prováděných výzkumníkem, se hypotézy výzkumu převádějí do formy zkušební dotazníku, který se znova vrací do terénu, tentokrát se zkušebním tazatelem. Ověřuje se správnost formulace otázek, mož-